

13. Yüzyılda Anadolu ve Kafkasya: Mkhargrdzeli Sülalesine Bağlı Mimaride Papa I. Sylvester Figürü

Nergis Ataç¹

¹Dr.

Sanat Tarihi Bölümü
nancytuba@yahoo.com

Gönderim Tarihi/Received:
02.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted:
02.02.2022

Alan Editörü/Field Editor:
M. Karademir

Öz

Mkhargrdzeli sülalesine bağlı mimari; Orta Çağ Anadolu ve Kafkasya'nın dinî, askerî, siyasi ve sosyal ortamına ışık tutmaktadır. Kars Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi (1215-1225) ve Ermenistan Akhtala Kilisesi'nde (1205-1213) kilise babalarından Roma Piskoposu I. Sylvester'ın (314-335) resmedilmesi buna örnektir. Bir Roma piskoposunun bölgedeki bilinen sadece iki örneğinin, Mkhargrdzeli ailesiyle ilgili yapılarda yer alması açıklanmalıdır. Roma piskoposu bu iki kilisenin en kutsal duvarında neden resmedilmiştir? Bir yandan Bizans'tan ümidini kesen bölgenin Hıristiyan devletleri, güçlenen Müslümanlara karşı sözde Hıristiyan Prester John'un (David) beklentisinin rivayet olduğunun farkına varmış, diğer yandan Batı Hıristiyanları doğuda emellerini gerçekleştirmek için destek arayışına girmiştir. Mkhargrdzeli sülalesine bağlı mimari de bu bağlamda dönemin mücadelelerini ve anlaşmalarını aydınlatmaktadır. Elde edilen verilerden yola çıkarak I. Sylvester figürünün Mkhargrdzeli sülalesinin kiliselerinde yer alması sorusuna ve duvar görsellerinin tarihlendirilmesine yeni öneriler getirilmiş, duvar görsellerinin bölgede gelişen siyasi ve dinî olaylarla bağı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mkhargrdzeli, I. Sylvester, Aydınlatıcı Aziz Gregorios, Anadolu, Kafkasya.

Anatolia and Caucasia in the Thirteenth Century: The Depiction of Pope Sylvester I in the Churches of the Mkhargrdzeli Family

Abstract

The architectural patronage of the Mkhargrdzeli family sheds light on the ecclesial, political, and social milieu of medieval Anatolia and Caucasia. The depiction of Pope Sylvester I in the churches of Ani St Gregorios of Tigran Honents (1215-1225) in Turkey and Akhtala (1205-1213) in Armenia are instances. The presence of the only two depictions of Sylvester I in the churches related to the Mkhargrdzeli family in the region must be clarified. Why is the pope pictured on the holiest wall of the church? On the one hand, the Christians of this

region realized that the Christianity of Prester John was in vain, and on the other hand, the Christians of the West were compelled to reach out for help, in the East, against the empowered Muslims. In this context, the architectural patronage of the Mkhargrdzeli family gives insight into the conflicts and agreements of the period. In conclusion, having analyzed written sources and archaeological data, new suggestions are proposed to explain the presence of the figure of Sylvester I in the churches of the Mkhargrdzeli family and the relations of the wall paintings to the political and ecclesial developments that are revealed.

Keywords: Mkhargrdzeli, Sylvester I, St Gregory the Illuminator, Anatolia, Caucasia.

SEEHEAD

GİRİŞ

Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi (1215-1225), Mkhargrdzeli sülalesinden Zakaria'nın ve oğlu Şahinşah'ın hizmetkârı tüccar Tigran Honents baniliğinde, Ermenistan Akhtala Kilisesi (1205-1213) ise atabey İvane Mkhargrdzeli tarafından inşa edilmiş ve süslenmiştir.² Varlıklı tüccar olarak kabul edilen Tigran Honents Apostolik Ermeni Kilisesi'ne, Atabey İvane Mkhargrdzeli ise Khalkedon öğretisini kabul eden Gürcistan Kilisesi'ne bağlıdır. İvane, Khalkedon öğretisine geçtiği için Apostolik Ermeni Kilisesi'ne bağlı olanlar tarafından hain olarak nitelendirilmekte, Ermenilerin başına gelen belaların sorumlusu olarak görülmektedir (Kirakos Gandzakets, 1986, s. 129-130, 169, 187-188).³ Tigran Honents ise kiliseye yazdırttığı kitabede sadece (ilk) üç ekümenik konsiline ant içtiğini vurgulamış fakat kilisesi dinî figür ve sahnelerle süslenmiştir.⁴ Buna karşın, Tigran Honents'in efendisi ve İvane'nin büyük kardeşi Zakaria, Apostolik Ermeni Kilisesi'ne bağlı kalsa da Sis (1204), Lore (1205) ve Ani'de (1207) toplattığı konsillere dayattığı talepler Khalkedon öğretisine yakın uygulamaları içermiştir.⁵ Fakat ne kardeşlerin dinî öğreti tercihi ne de yayınlarda ileri sürülen Kilikya Ermeni Krallığı'nın Roma Patriği ile ilişkileri, Piskopos Sylvester figürünün iki örneğinin Mkhargrdzeli sülalesiyle ilişkili kiliselerde yer almasını açıklamaktadır. Üstelik Kilikya Ermeni Krallığı'na bağlı kiliselerde apsiste resmedilmiş I. Sylvester figürünün bilinen bir örneği de yoktur. Her iki kilisede Aydınlatıcı Aziz Gregorios siklusunun genişliği, Azize Nino ve Papa figürünün bemaya, altara yakın yerde resmedilmesi öne çıkan unsurlar olmuştur. Bizans, Gürcü ve Ermeni sanatına yabancı bu ilişki, figürler arasında muhakkak bir bağ olduğunu düşündürür (Thierry, & Donabedian, 1987; Velmans & Novello, 1996).

Görsel 1. Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi, apsis alt şeritte Papa I. Sylvester figürü (Ataç, 2019)

Görsel 2. Ermenistan Akhtala Kilisesi, apsis orta şeritte Papa I. Sylvester figürü (Koch, 2013)

²Akhtala Kilisesi için bkz. Kirion, 2005; Lidov, 1991; Thierry, 1982, s. 147-185. Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi için bkz. Donabédian, 2019, s. 125-137; Drambian & Kotanjian 1990; Gül, 2018; Kakovkin, 1983, s. 106-114; Khalpakhtchian, 1986, s. 357-374; Muradian, 1985, s. 174-189; N. Thierry & M. Thierry, 1993; Toramanyan, 2011. Mkhargrdzeli sülalesi için bkz. Eastmond, 2017; La Porta, 2012, s. 73-118; Margaryan, 1994, s. 156-170; Minorsky, 1953. Kaynaklarda bkz. Kartlis, 2014, s. 203-395; Kirakos, 1986, s. 89-331; Vardan, 1989, s. 213-214, 216, 218 (83-85, 88, 93). Bölgenin tarihî coğrafyası için bkz. Hewsen, 2001; Honigman, 1970.

³Ermenilerin Khalkedon öğretisini kabul etmemeleri ve ayrılıkları hakkında bkz. Nersessian, 1973, s. 291-308; Ormanian, 1910; Stopka, 2017.

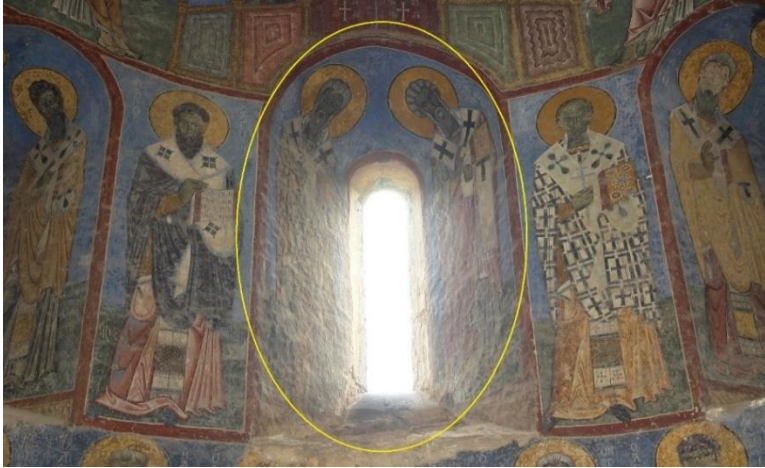
⁴Kitabe için bkz. Thierry, 1993, s. 71. Apostolik Ermeni Kilisesi, Ekümenik Khalkedon Konsili'nin (451) kararlarını kabul etmemiş ve kararlardan ötürü Bizans Kilisesi'nden ayrılmıştır (Sarkissian, 1965; Stopka, 2017, s. 54, 62-64).

⁵Sis Konsilinde Zakaria'nın taleplerinin lehinde verilen kararlar Lore ve Ani'de reddedilmiştir. Fakat Zakaria, kendi taleplerini uygulamaya koyarken vartaped ve rahipler eski ritüelleri uygulamaya devam etmişlerdir (Kirakos Gandzakets, 1986, s. 130-141).

Aydınlatıcı Aziz Gregorios ve Roma Papası I. Sylvester İlişkisi

Aydınlatıcı Aziz Gregorios'un (Surp Grigor Lusaroviç, Գրիգոր Լուսավորիչ; Γρηγόριος Φωστήρ, 257-331 c.) vitasını kaleme alan 4. yüzyıl yazarı Agathangelos'a göre (1976) Aziz; Gürcistan, Ermenistan ve Albania'ya Hıristiyanlık dinini yayan, bölgede Hıristiyanlık dininin kurumsallaşmasını, devletin resmî dini olmasını sağlayan bölgenin ilk *khatolikosudur*. 12. yüzyılda ortaya çıkan tartışmalı belgeye göre Roma piskoposu I. Sylvester (314-335) 4. yüzyılda Aydınlatıcı Aziz Gregorios'u doğu halkını Hıristiyanlaştırmak için görevlendirmiş, onu Roma piskoposluğu elçisi olarak göndermiş, böylece Ermeni, Gürcü ve Alban bölgelerinin ilk khatolikosu Aydınlatıcı Aziz Gregorios olmuştur.⁶ Halfter'e göre (1996, s. 164-170) belge, Kilikya'da Katholikos Gregori IV (1173–1193) döneminde Latinofil Ermeni tarafından uydurulmuş ve Agathangelos'un kitabına eklenmiştir.⁷ Fakat Roma piskoposluk belgelerine göre Papa IX. Gregorius, Papa I. Sylvester ve Aydınlatıcı Aziz Gregorios döneminin sözde iddiasının belgesini, geleneklerini 1239 yılında onaylamış; Apostolik Ermeni Kilisesi'nin khatolikosuna pallium ile diğer nişanları göndererek söz konusu kadim hakkı tanımıştır (Registre de Gregoire IX, 1907, C. II, no. 4732-4735, 4739, s. 1223-1224, 1228; Richard, 1977, s. 51, dipnot 138)⁸.

Roma piskoposu I. Sylvester ve Ermeni Kilisesi'ni ilişkilendiren diğer bir iddia, İmparator I. Konstantinos'un Kral Trdat'ı Roma'ya çağırmasıdır (Agathangelos, 4.17-4.18). Trdat, Gregorios ile birlikte gitmiştir. İmparatorun Trdat'a Hıristiyanlığı kabul etmesi için gönderdiği mektupta, kendisinin Roma Piskoposu tarafından vaftiz edildiği ve iyileştirildiği bildirilmektedir.⁹ İmparator I. Konstantinos'un Nikomedialı Eusebius tarafından vaftiz edildiği genel kabul görse de İmparator'un I. Sylvester ve Ermeni Kralı Trdat ile ilişkisinin kurulmasının altında bir neden olmalıdır. Kuşkusuz Ermenistan ile Roma arasında kadim bir bağ kurulmak istenilmektedir. Akhtala Kilisesi apsisinin merkezinde yer alan pencerede Roma Papası I. Sylvester ve Ermeni-Gürcü kiliselerinin izlediği Kudüs Kilisesi liturjisinin sahibi İsa'nın kardeşi Yakup figürleri bu durumu yansıtırken Papa IX. Gregorius'un yine Ermenilere gönderdiği 1239 tarihli mektubunda Kudüs Azizi Yakup'u dile getirmesi bağı desteklemektedir (Görsel 3) (Ek 1).

Görsel 3. Ermenistan Akhtala Kilisesi, apsis, orta şerit, kuzeyde Papa I. Sylvester, güneyde İsa'nın kardeşi Kudüs liturjisi yazarı Aziz Yakup (Ataç, 2017)

⁶Halfter, 1996, s. 164-170; Mutafian, 2012, C. 1, s. 554; Stopka, 2017, s.154, dipnot 54). Bizans sanatında Aydınlatıcı Gregorios için bkz. Nersessian, 1966, s. 386-395.

⁷ Agathangelos'un metni hakkında bkz. Garitte, 1946.

⁸ Mektup için bkz. Ek 1.

⁹Stopka'ya göre bu durum *Actus Sylvestri*'ye bağlıdır. Papa'nın adı bazı kopyalarda Eusebius olarak verilmiştir. Farklı dil kopyalarında Eusebius ve Sylvester isimleri için bkz. Stopka, 2017, s. 34, dipnot 85-86

Siyasi Gelişmeler ve Birlikler

Kiliselerin yer aldığı bölgede, 13. yüzyılın ilk yarısında gelişen dinî ve siyasî olaylar incelendiğinde Harezmîlerin ve Moğolların bölgeye akınları, Haçlılara destekte bulunan Kral Giorgi Lashka'nın ölümü (1213-1223), Rusudan'ın Gürcistan kraliçesi olması ve Kraliçe ile Atabeyi İvane Mkhargrdzeli'nin Papa III. Honorios'a (1216-1227) mektupları dikkat çekmektedir.¹⁰ Mektuplarda benzer ifadeler kullanılmıştır. Her iki mektupta Papa'nın hizmetkârları oldukları ve ayaklarına eğildikleri, Kral IV. Giorgi Lashka'nın öldüğü ve yerine Rusudan'ın geçtiği, Tatarların (Harezmliler) başta Hıristiyan olduklarını düşündükleri ancak yanıldıkları ve onlarla savaşmak durumunda kaldıkları, bundan ötürüdür ki Kudüs'ün haçlı ordusuna yardım gönderemedikleri, Harezmlilerden yirmi beş bin kişinin, kendilerinden ise altı bin kişinin öldüğü, Kral Laşka'nın önceden Kudüs'ün haçlı ordusuna verdiği desteğin devamına katılmaya hazır oldukları, Papa'dan kendilerine şefaahat göndermesini ve Ani Piskoposu David'in mektubu teslim etmekte sorumlu olduğu belirtilmiştir (Ek 1). İvane'nin mektubunda, ayrıca dikkat çekici son bir cümle yer almaktadır: Kardeşi Zakariya'nın oğlu, kendisinin yeğeni Şahinşah'ın Ani ile birlikte on beş geniş kente hâkim ve Papa'nın hizmetkârı olduğunu ve ayaklarına eğildiğini eklemektedir (Ek 1).

Mektupların, Mkhargrdzeli sülalesine bağlı Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios ve Ermenistan Akhtala kiliselerinde resmedilmiş Papa I. Sylvester ile ilgisi nedir? Yayınlarda; Piskopos'un resmedilmesinin açıklaması genel olarak 1239 yılında Kilikya Ermeni Kralı I. Leon'un (1198-1219) Papa'ya, I. Sylvester'ın Aydınlatıcı Aziz Gregorios'a Ermenistan, Gürcistan, Albania ve yakın çevre bölgesinde Hıristiyan Kilisesini kurma görevini verdiği için "sözde belgesi" sunularak Kilikya Ermeni Krallığı Kilisesi'nin Antakya Latin Kilisesi'nden bağımsızlığını iddia etmesi olayına bağlanmaktadır.¹¹

Fakat I. Sylvester figürünün Kilikya Ermeni Krallığı'ndaki kiliselerde bilinen başka bir örneği olmadığı gibi figürün işlendiği Akhtala Kilisesi'nin banisi İvane, Gürcistan Kilisesi'ne bağlıdır. Üstelik Papa'nın sözde belgeyi onaylamasının Kilikya Ermeni Krallığı dışında yer alan kiliselerle bir ön bağı olmalıdır. Dolayısıyla Akhtala Kilisesi dikkate alınırsa bölge ve kronoloji sorununun açıklaması için başka kaynakları da dikkate almak gerekmektedir.

Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi'nin batı duvarında yer alan görsellerin I. Sylvester figürüyle birlikte ele alınması, durumu aydınlatmaktadır. Batı duvar resminde Aydınlatıcı Aziz Gregorios, Nino ve Ermenistan ile Gürcistan'ın Hıristiyanlaştırılması sahneleri yer almaktadır. Sahneler Gürcü yazıtlarıyla verilmiştir. Azize Nino, Aydınlatıcı Aziz Gregorios'un yanı sıra Gürcü Kilisesi'nin diğer kurucu figürüdür.¹² Kraliçe Tamara (1184-1213) döneminde azizenin önemi artmaya başlamıştır. Kilisenin görsel programı ve stili, Akhtala Kilisesi'ninkine yakındır. Akhtala banisinin bu durumda Papa ile muhakkak bir ilişkisi vardır.

¹⁰ Mektuplar için bkz. Ek 1. Tarihi olaylar için bkz. Kirakos Gandzakets, 1986; Vardan Arewelc'i, 1989.

¹¹ Apokrif belgeye göre Ermeni Kilisesi Piskopos Sylvester'in direkt yönetiminde olup Piskopos, Aydınlatıcı Gregorios ve ardıllarının tüm Ermeniler üzerinde patriklik otoritesini tanımış, diasporadakiler dâhil tüm Ermeni piskoposlarının kutsama hakkını vermiş, buna ek olarak Gürcistan ve Kafkasya Albani katoliklerini de kutsama hakkı ve Antakya, Kudüs, İskenderiye patrikleriyle onun rızası olmadan görüşme yapılamayacağını ve bunların yönetimindeki bölgelerde onun, yeni görevlilerin inanç beyanlarını katalikos ve Papa'ya bildirmesi zorunluluğunu getirmiştir. Antakya Latin Kilisesi bu duruma karşı çıkmış fakat Papa, 1239 yılında Leon'un belgesini onaylamıştır (Stopka, 2017, s. 154-155). İmparator Konstantinos, Kral Trdat, Gregorios ve I. Sylvester ilişkisi için bkz. Halfter, 1996, s. 164-170, 2006, s. 399-428; Mutafian, 2012, C. I, s. 554.

¹² I. Leon 1198 yılında Ermeni krallığının Papa tarafından tanınması ve taç giydirilmesi karşılığında bağlı olduğu Apostolik Ermeni Kilisesi'ni Latin Kilisesi'yle birleştirmeyi kabul etmiştir. Kiliselerin birliği, Ermeniler arasında genel kabul görmemişse de siyasi yönetim ve üst düzey kilise hiyerarşisinde geçerli olmuştur (Stopka, 2017, s. 127-131).

¹² Azize Nino ikonografisinin Kraliçe Tamara döneminde gelişimi için bkz. Eastmond, 2004.

13. yüzyılın başında Rusudan ve İvane'nin Papa'ya yazdığı mektuplar da bu bağı kanıtlar niteliktedir. Mektupların kesin tarihi bilinmese de Papa III. Honorios'un Rusudan'a cevabı 1224 yılında olduğuna göre mektupların 1223 yılı civarında yazıldığı düşünülmektedir.¹³

Her iki mektubun yanı sıra, Rusudan 1228 yılı civarı ikinci bir mektup ve 1240 yılı öncesi, muhtemelen Moğolların bölgeyi istila ettiği dönemde, üçüncü bir mektup yazmıştır.¹⁴ Rusudan'ın son iki mektubuna Papa'nın 1234 ve 1240 yılında yazdığı cevaplar Akhtala ve Tigran Honents'in Aziz Gregorios kiliselerinde yer alan Sylvester'in resmedilmesi ve Gürcistan ile Roma kiliselerinin birliğinin kronolojisi açısından önemli ipuçları sağlamaktadır.¹⁵ Rusudan'ın yazdığı son iki mektup günümüze ulaşmadığından içerikleri bilinmese de Papa IX. Gregorius'un (1227-1241) 16 Nisan 1234 ve 13 Ocak 1240 yılında Rusudan'a yazılmış cevapları vardır.¹⁶ Bazı araştırmacılar daha önce Tamarashvili tarafından çevrilen Papa'nın 1240 tarihli mektubunun kısmen yanlış çevrildiğini, Tabagoua'nın yaptığı doğru çeviri ile iki kilisenin o dönemde birlik içinde olmadığını, Papa'nın üstünlüğünün kabul edilmesine karşın Gürcistan'ın İstanbul ile birlikte hareket ederek 1054 *shizmi*yle Latin Kilisesi ile *shizm* içinde olduklarını savunmaktadır.¹⁷ Aziz Basileos, Aziz Khrisostomos, Nazianzlı Gregorios gibi liturji figürlerinin altar etrafında yer alması ve ikinci çevirinin doğruluğu kabul edilirse 13. yüzyılın ilk çeyreğinde I. Sylvester'in resmedildiği dönemde kiliselerin birlik içinde olmadıkları, buna karşın Papa'nın üstünlüğünün kabul edildiği ve mevcut siyasi şartlar altında Latinlerle kilise birliğinden ziyade din kardeşliği ve siyasi birlik olma isteği olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸ Rusudan'ın mektubuna gelince Kraliçe'nin niyeti, elbette kiliselerin "birlikteliği"nden ziyade ülkesini istila eden Harezmliler ve Moğollara karşı Latinlerden askerî destek almak olmalıdır. Rusudan'ın kraliçe olarak başa geçmesi ve Papa tarafından tanınması da mektupta iletilmek istenen diğer bir mesaj olmuştur. Fakat Papa askerî olarak bu isteğe, iki devlet arasında yer alan güçlü Müslümanlarca ordusunun geçişine izin verilmediğinden ve batıda heretikler yüzünden II. Frederik ile olan anlaşmazlıklardan dolayı cevap veremediğini bildirmiş, buna karşın bölgede çeşitli faaliyetlerde bulunmaktan geri kalmamıştır (Papashvili vd., 2019, s. 87-88).¹⁹ Bölgeye birçok misyoner gönderilmiş, seyyahların anlattıklarından bölge hakkında saha çalışmalarının yanı sıra Gürcüler, Harezmliler ve Moğollarla iletişime geçilmiştir. Kaynaklara göre Gürcistan'da Latin misyonerliği 1221, 1228 yıllarında *Franciskan Russanlı* Jaques (Giacomo Rossano) ile başlamış, 1234 yıllarında yoğunluk kazanmış ve misyoner Gürcü sarayında ağırlanmıştır (s. 86). Misyonerlerin duvar görselleriyle direkt bağlantıları

¹³Kronoloji ve tartışmalar için bkz. Papashvili vd., 2019, s. 83-94. Gürcistan'ın Tatar-Moğollar hakkında Papa ile paylaştıkları bilgiler için bkz. Hautala, 2015.

¹⁴Mektupların muhtemel tarihleri hakkında bkz. Papashvili vd., 2019, s. 86-87.

¹⁵Gürcistan Kilisesi'nin Roma Kilisesi'yle birlik ve *shizmi* hakkında bkz. Papashvili vd., 2019, s. 83-94; Tamarashvili, 1902. Kilikya Ermeni Kilisesi'nin Roma ile birliği hakkında bkz. Stopka, 2017. Stopka (s. 312), Ermeni Apostolik Kilisesi'nin Halfter'in iddia ettiğinin aksine 1198 yılında Roma ile resmî olarak birlik içine girmediğini ileri sürmektedir.

¹⁶Papa IX Gregorius, 1240 yılı mektup cevabında Moğollar tarafından toprakları istila edilen (1236 yılında) Kraliçe'ye yardım gönderemediği için özrünü bildirmiştir (Pertz & Rodenberg 1883, C. I, s. 664-665, no. 765; Richard, 1977, s. 54). Papashvili ve diğerlerine (2019, s. 85) göre 1234 yılında Papa tarafından Rusudan'a yazılmış mektupta "Sana bu mektubu getiren en sevdiğim keşiş *Giacomo da Rosano*'dan (*Russanlı* Jaques/Yakup) öğrendiğime göre..." sözü geçtiğinden Rusudan'ın 1228 yılında Papa'ya yazdığı mektup aynı keşiş tarafından götürülmüştür.

¹⁷Papashvili ve diğerlerine (2019, s. 88) göre Tamarashvili çevirisindeki "...O ve Roma Kilisesi'yle birliğe girmen ve geç kaldığına pişman olman" sözünün doğru çevirisi, Tabagoua'nın yaptığı "Spirituél evini bizimkiyle birleştirme teklif ve talebin hakkında cömertliğini onaylıyoruz çünkü bu dileğin kuvvetle ve doğrulukla kurtuluşuna ve memnuniyetimize yardımcı olacaktır." demiş olmakla Gürcistan'ın Roma Kilisesi'yle 1054 yılından beri *shizm* ayrılığında olduğunu ortaya koymaktadır. 1054 yılında Roma ile İstanbul kiliseleri arasında *shizm* ayrılığı başlamış, 1215 yılında Roma'nın Ekümenik Lateran Konsili'yle *shizm* onaylanmıştır. Gürcüler, Bizanslılarla birlikte hareket etmiş olsa da Romalılar tarafından İstanbul gibi heretik görülmemişlerdir.

¹⁸Buna karşın 1240 yılında Papa IX Gregorius'un Rusudan'a yazdığı mektupta Rusudan ve oğlu IV. David'in kiliselerinin Roma Kilisesi'yle birleşmesini istediklerini ve Petrus'un makamının üstünlüğünü kabul ettiklerini ifade eden sözler kullanmıştır (Pertz & Rodenberg 1883, s. 664-665, no. 765).

¹⁹Papa'nın mektubu için bkz. Registro Vaticano (Archivio Segreto Vaticano), Vol. 17. F. VI; Yorum için bkz. Papashvili vd., 2019, s.87.

olmasa da bölgede kraliçe ve diğer güçlüler tarafından iyi ağırlandıkları, dolayısıyla etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Seyyah ve misyoner Rubruck ve Simon Quentin'in aktardıkları, bölgede Latin Kilisesi'ne bağlı birçok misyonerin varlığını kanıtlar niteliktedir.²⁰ Rubruck (2010), 1255 yılında Ani'ye gittiğinde Latin misyonerlerle karşılaşmıştır. Seyyah, Ani'ye varmadan önce çok iyi köylere rastlamış ve Frank ritüeline göre işleyen kiliselere sahip Hıristiyanların yaşadığı bölgede Zakare Mkhargrdzeli'nin oğullarından Şahinşah ve oğlu II. Zakaria tarafından ağırlanmıştır. Şahinşah ve oğlu, Rubruck'a Roma Kilisesi'ne bağlı olduklarını bildirmiş eğer Papa kendilerine yardım gönderirse çevredeki halkları Roma Kilisesi'ne bağlayacaklarını eklemiştirler (s. 270, XXXVIII, 6-7, 9). Rubruck, Ani'nin bin kadar Ermeni kilisesi ve iki Saracen sinagogu olduğunu, oldukça güçlü pozisyonda olan yerleşimin Şahinşah'a ait olduğunu bildirmiştir (s. 270, XXXVIII, 9). Şahinşah Mkhargrdzeli ayrıca, Tatarların, oğlu II. Zakaria'dan nefret ettiklerini, oğlunun bolluk içinde olmasına rağmen onların yönetiminde olmaktansa hacı olmayı yeğlediğini söyleyerek seyyahıtan onu yanına almasını istemiştir (s. 269, XXXVIII, 7). Şahinşah ve II. Zakaria'nın Rubruck ile konuşmaları kiliselerin birliğinden ziyade anlaşma birliği isteğini ortaya koymaktadır.

Kitabe, Figür Tasviri ve Teknik

Akhtala Kilisesi

Kitabe: Akhtala Kilisesi'nin apsisinin sintronunun üzerindeki nişte tespit edilen kitabedeki "...hizmetkarın Ioann'ye yardım et..." "...BOHΘE TO ΔΟΥΛΟ [Σ]ΟΝ ΗΟΑΝΝ ..." ve "AY AKHN" yazıtlarından ve Kirakos Gandzakets'in (1986, s. 185, 200, 269), Ivane Mkhargrdzeli'den Plindzahank Manastırı banisi olarak bahsetmesinden süslemelerin Atabey Ivane veya oğlu Avag ya da Avag'ın karısı Gvantsa (Gonca) tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir.²¹ İlk katmandaki stilin, Kraliçe Tamara dönemine benzerlik göstermesi de bu durumu desteklemektedir.

Figür Tasviri: Papa I. Sylvester figürü, yatay dört şeritli duvar resmine sahip apsisin alttan ikinci şeridinde, merkezdeki mazgal pencere iç yüzeyinin kuzeyinde yer alır. Cepheden ve boydan betimlenmiş olan figür hafifçe soluna meyillidir. Başının etrafında hale olup ince uzun bir yüze, ince bir burna sahiptir. Geniş ve kırışık alın, beyaz saç ve sakal, yüzü tamamlamaktadır. Figürün üzerinde başpiskoposların giysisi olan alttan üste doğru sırasıyla hiton himation, omophorion ve haç desenli phelonion (polystavrion) vardır. Figürün hemen karşısında Ermeni ile Gürcülerin kullandığı liturjinin yazarı İsa'nın kardeşi Kudüs Piskoposu ilk Başrahip Yakup yer almaktadır.

Teknik: Akhtala Kilisesi, en az iki evre duvar resmi olmak üzere görsellerin birçok kez çeşitli onarımlardan geçtiği teknik analizlerden belirlenmiştir (Bulia ve Janjali, 2016, s. 106-123). Yapılan teknik analiz çalışmalarına göre ilk katman görsellerinde cinnabar, opriment, indigo ve altın yaprak (varak) tespit edilmiş, genel duvar görselleri içinde ise toprak ve kırmızı kurşun bulunmuştur. Lapis lazuli, her iki katmanda vardır (s. 111). İlk katmanda altın yaprak kullanımı oldukça güçlü bir baniye işarettir. En az sekiz usta elinin tespit edildiği görsellerden I. Sylvester figürünün yer aldığı apsis görselleri, başusta tarafından uygulanmıştır. Genel olarak, apsis duvar görsellerinin Bizans duvar resmi geleneğinde yetmişmiş Khalkedon Ermeni başustası tarafından boyandığı, güney ve kuzey

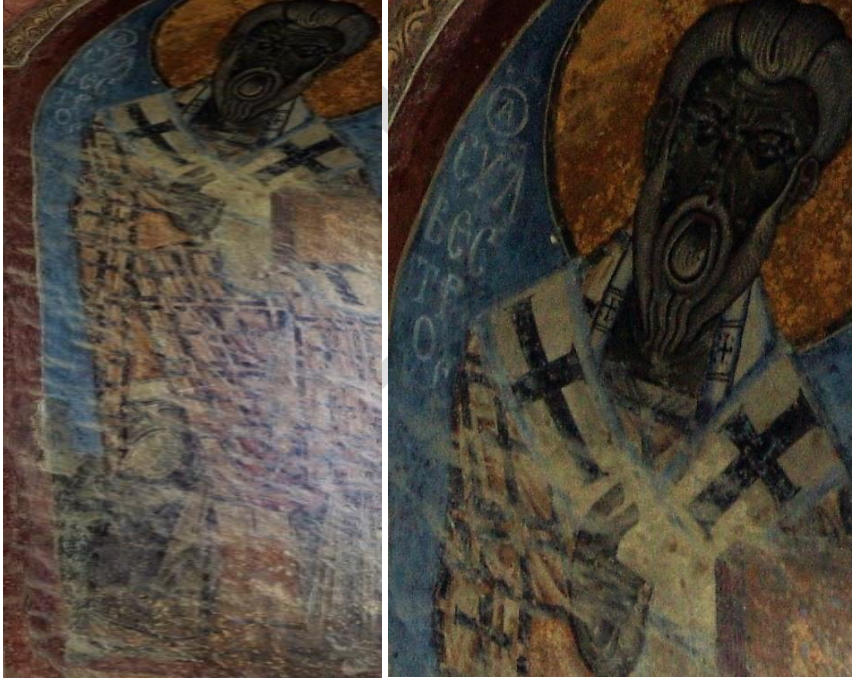
²⁰1240 yılında bölgeye Dominikanlar gitmiş ve Tiflis'te manastır kurmuşlardır (Rubruck, 2010, s. 270-271, XXXVIII, 10; Simon de Saint Quentin, 1965, s. 55, XXX, 89; s. 99, XXXII, 42). 1246 yılında Aselin'in misyonunda tercüman ve Cremonalı Guichard ajanı yer alır. Rubruck ise 1255 yılında bölgede Dominikanlara rastlamıştır (Rubruck, 2010, s. 270-271, XXXVIII, 10). Rubruck (2010, s. 268, XXXVIII, 5) ve Simon de Quentin (1965, s. 57-58, XXXI, 96) Kutsal Mezar Kilisesi'nin baş diyakosunun Gürcistan'da olduğunu belirtmişlerdir.

²¹Beş satırdan oluşan yazıt oldukça silik olduğundan yazıtın bütünü çözümlenememiştir. "HOANN" kimliği hakkında bkz. Lidov, 1991, s. 38. "AYAKHN" kimliği hakkında bkz. Bulia ve Janjali, 2016, s. 112.

cephelerin bir başustaya bağlı yine Bizans duvar resmi geleneğinde yetişmiş Rum veya Khalkedon Ermeni usta tarafından, batı duvarının ise Gürcü usta tarafından boyandığı ileri sürülebilir.²² Buna karşın Akhtala Kilisesi'nin görsel programı Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi'nin görsel programıyla benzerlik gösterse de stilde farklılıklar vardır. Akhtala Kilisesi'nin görsellerinde renk tonlarından gölge ışık oyunu, yüzde zeytin yeşili, beyaz ile doyguluk ve ifade tasviri, figürde canlılık, giysi katları ve kıvrımlarında hareketlilik Geç Komnenos ve Erken Palaiologos dönemine yakındır.

Görsel 4. Ermenistan, Akhtala Kilisesi, apsis, orta şerit, papa I. Sylvester ayrıntı (Ataç, 2017)

Görsel 5. Ermenistan, Akhtala Kilisesi, apsis, orta şerit, papa I. Sylvester ayrıntı (Ataç, 2017)

Görsel 6. Ermenistan, Akhtala Kilisesi, apsis, orta şerit, papa I. Sylvester ayrıntı (Ataç, 2017)

²²Çeşitli görüşler için bkz. Lidov, 1991, s. 103-114; Bulia ve Janjali, 2016, s. 111 Baş usta Ermeni, ikinci usta Ermeni veya Rum olup her ikisi kuvvetle Bizans İmparatorluğu'ndan Ermenistan bölgesine gelmiş, Khalkedon öğretisine bağlı ustalar olmalıdır. Duvar resimleri, tek bir gelenekten ziyade Bizans, Ermeni, Gürcü geleneklerinin sentezinden oluşmaktadır (Lidov, s. 112).

Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi

Kitabe: Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi'nin inşa kitabesi bulunmasına rağmen duvar görselleri hakkında kesin tarih verecek kitabe yoktur (Thierry, 1993, s. 71)²³. İnşa kitabesinde ise "665 (1215) yılında, Tanrı'nın lütfu ve merhameti ile, kudretli ve muzaffer amir Spalasar Zakare'nın ve oğlu I. Şahinşah'ın Ani'deki egemenliğinde, Tanrı'nın hizmetkârı, ben Tigran, ...üç konsil azizi ve..." sözleri dikkat çekicidir.

Kilise'nin günümüze ulaşmış beş yazıtından ilk inşa kitabesinde Mkhargrdzelilerin egemenliğinin yanı sıra üç konsilin vurgulanması önemlidir. Nitekim dördüncü konsil, Apostolik Ermeni Kilisesi'nin kabul etmediği Kadıköy (Khalkedon) Konsili'dir.

Figür Tasviri: Papa I. Sylvester Figürü apsisde yatay üç şeritli duvar görsellerinin alt şeridinde yer almaktadır²⁴. Merkezdeki pencerenin her iki yanında yer alan beşer kilise babası figürlerinden oluşan alt şeritte, I. Sylvester kuzey duvarındaki beş figürün dıştan ilkidir²⁵. Dörtte üç profilden betimlenmiş figür, hafifçe öne eğilmiş olup elinde Gürcüce birkaç harfin korunduğu açık rulo tutmaktadır. Uzun yüzlü, açık alınlı, badem gözlü, dağınık saç ve sakallı figürün üzerinde khiton üstüne oldukça silik himation ve omophorion giysileri seçilmektedir.

Teknik: Genel olarak Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi'nin duvar görsellerinin Kirants ve Kobayr Manastırı duvar görsellerine benzediği, 12.-13. yüzyıl Gürcü sanatından farklı geleneğe sahip olduğu kabul edilmektedir (Lidov, 1991, s. 113)²⁶. Kitabe konservasyon önerisi için yapılmış çalışma sonucuna göre duvar görselleri, fresko tekniğinde konturlenmiş ve üzeri sekko tekniğinde boyanmıştır. Boya, duvar üzerine çekilmiş ariccio sıvasını kaplayan siyah veya kırmızı astara uygulanmıştır (Gül, 2018, s. 27). Renk skalasında mavi, beyaz ve kiremit tonları öne çıkar. Görsellerde hatlar ve hareketlilik renk ve tondan ziyade çizgilerle sağlanmıştır.

Görsel 7. Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi, apsis duvar resmi (Ataç, 2019)

²³Ayrıca bkz. Mahe, 2001, s. 1322; Muradian, 1985, s. 174-189). Mahe, Tigran Honents ile ilgili Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi kitabesinin yanı sıra beş taslak kitabe daha (Horomos Manastırı ve Ani kitabeleri) bulunduğunu tespit etmiştir (s. 1319-1342).

²⁴Apsisin üst şeriti, yarı kubbeye Deesis sahnesi, orta şeritte Havarilerin Komünyonu, alt şeritte I. Sylvester'in bulunduğu piskopos ve aziz figürleri vardır.

²⁵Diğer figürler arasında I. Sylvester'in hemen doğusunda Athanasios, apsis merkez pencerenin kuzeyinde Basileos, güneyinde Krisostomos ve tanımlanamayan diğer kilise babaları vardır.

²⁶ Resimler hakkındaki çalışmalar için bkz. dipnot 1.

Görsel 8. Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi, apsis kuzey duvar alt şeritte Papa I. Sylvester figürü (Ataç 2019)

Görsel 9. Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi, apsis kuzey duvar alt şeritte Papa I. Sylvester figürü, ayrıntı (Hakobyan, 2017, görsel 50).

SONUÇ

Zakaria ve oğlu Şahinşah Mkhargrdzeli'nin hizmetkârı bani Tigran Honents'in inşa ettirdiği Ani Aziz Gregorios Kilisesi'nde ve Atabey İvane ya da oğlu Avag Mkhargrdzeli ailesinin inşa ettirdiği Akhtala Kilisesi'nde I. Sylvester figürünün piskoposlar arasında bemaya ve altara yakın resmedilmesi, kaynaklarda aktarılan Papa'nın bölgedeki etkinliğini doğrulamaktadır. Gelişmelere göre Gürcüler ve Ermeniler, bölgeye akın eden Harezmîler ve Moğollara karşı Bizanslıların güçsüzlüğünden ötürü Latinlerle yakın ilişkiler kurmuş, buna karşın Papa, bölgede düşman ve dostlarını kilisesinin altında birleştirmek istemiş, Hıristiyanlar dışındaki halklar üzerinde etkisi oldukça sınırlı kalmışsa da Gürcü ve Ermenileri bir ölçüde etkilemiştir. Nitekim 12. yüzyıl sonunda Kilikya Ermeni Krallığı Kilisesi'nin Roma Kilisesi'yle birlik için büyük oranda anlaşması ve bazı sorunlara rağmen birliğin 13. yüzyılda devam etmesi, Papa'nın etkinliğini ortaya koymaktadır. Fakat Gürcü ve Ermeniler, sözde belgelere dayanarak I. Sylvester aracılığıyla Aydınlatıcı Aziz Gregorios ve ardılarının patriklik hakkını kazandıklarını ileri sürmüşler, Lateran Konsili'nin (1215) 1054 şizmini onaylamasına rağmen Papa'nın, üstünlüğünü tanımak şartıyla, desteğini alıp kiliselerinde söz sahibi olmuşlardır²⁷. Ani Tigran Honents'in Aziz Gregorios Kilisesi ve Ermenistan Akhtala Kilisesi'nin duvar görsellerinin uygulandığı yıl kesin olarak bilinmese de I. Sylvester figürünün apsiste bulunmasının, yayınlarda ileri sürülen II. Leon'un papayla ilişkilerinden ziyade Mkhargrdzelilerin Papa ile anlaşma çabalarına bağlı olduğu görüşüdeyiz. Nitekim her iki kilisenin de Mkhargrdzeli sülalesiyle bağı vardır ve Gürcistan'ın izlediği Khalkedon öğretisine göre süslenmişlerdir. Gürcistan Kraliçesi'nin ve atabeyi İvane'nin mektupları ile seyyahların bölge hakkında aktardıkları birbirini tamamlarken I. Sylvester figürü, Müslümanlara karşı doğu ile batı Hıristiyanları arasındaki köprü olarak öne çıkarılmıştır.

Ek 1

Papa IX Gregorius'un I. Sylvester ve Aydınlatıcı Aziz Gregorios'un sözde belgesini onayladığı mektupta:

Latran, 1 Mart 1239

²⁷ Gürcistan Kilisesi'nin 1054 şizmi ve Ekümenik Lateran Konsili'ne karşı (1215) tutumu için bkz. Macharashvili, 2003. Bizans ve Roma kiliseleri arasında başlayan 1054 şizmi ve sanata yansımaları hakkında bkz. Lidov, 1998, 381-405.

Selefimiz Papa Sylvester'in ve çağdaşı olduğu söylenen aynı krallığın Katolikosu olan Aziz Gregory'nin yaşadığı dönemden beri Armenia Krallığı'ndaki makul gelenekleri koruyorsunuz. Bunu Aziz Patrus'un size koyduğu kurallara karşı gelmeden yapıyorsunuz. Biz ise o aynı krallıkta sizin aracılığınızla kutsal yetkiyle korumaya devam ediyoruz. (REG. 19, f. 72 r°; - MOREAU 1192. f. 275 V; - POTTHAST 10710.) (Registre de Gregoire IX, 1907, C. II, no. 4733).²⁸

Papa IX. Gregorius'un Kudüs Aziz Yakup Kilisesi'ne mektubu:

8 Mart 1239

Kudüs'te bulunan Saint Iocobi kilisesini ve Suriye'nin diğer kısımlarında ellerinde tuttıkları tüm kiliseleri, Ermenilerin katolikosu olarak anılan piskoposu da destekliyordu (REG. 19, f. 73 V ; ann. XII, c. 397.) Adilce talepte bulunan Ermenilerin katolikosu ve diğerleri, Lateran Bazilikası, 8 Mart 1200 (Registre de Gregoire IX, 1907, C. II, no. 4739).²⁹

Rusudan'ın mektubu

Aziz Petrus'un tahtında oturan tüm Hristiyanların babası ve efendisi Kutsal Papa'ya, senin sadık hizmetçin ve evladın Anegua'nın itaatkâr kraliçesi Russutana, ayaklarına kapanıp seni selamlıyor. Büyüklüğüne ve kutsallığına uygun olarak Rabbin sizin adak ve dileklerinizi yerine getireceğine inandığım için, bize mektup yollamanızı ve durumumuzu sormanızı umuyorum. Urgio (Gürcistan) kralı olan babamın öldüğünü ve krallığını bana bıraktığını sizin kutsallığına bildiriyoruz. Kısa süre içerisinde bizi ve bizim himayemiz altındaki Hristiyanları kutsamanızı dileriz. Damiata yakınlarındaki elçiniz aracılığıyla kardeşimin Hristiyanların yardımına gelmesi konusundaki yüce kararınız ve emriniz bize ulaştı, kardeşim ise bu niyeteydi ve gelmek için hazırlık yapıyordu; eğer sizde duyduysanız kötü bir soy olan Tatarlar bizim topraklarımıza girdiler ve halkımıza pek çok bakımdan zarar verdiler, altı bin insanımızı katlettiler, biz ise onların Hristiyan olduğunu düşündüğümüz için onlardan sakınma gereği duymuyorduk; ancak onların iyi Hristiyanlar olmadığını anladıktan sonra, erkeklerimiz toplanarak onlara karşı ayaklandılar, onlardan yirmi beş binini öldürdüler, kalanların büyük bir kısmını esir aldılar ve diğerlerini de topraklarımızdan sürdüler. Bundan dolayı kardeşim yola çıkamadı ve elçinizin emrini yerine getiremedik. Ancak emrinize göre imparatorun kutsal topraklara özgürlüğü bahsetmek için Suriye'den geçmesi gerektiğini öğrenince oldukça sevindik. Bundan dolayı imparatorun ne zaman geçeceği konusunda bizi bilgilendirin, bizde komutan Iohannes'î (İvane) tüm ordumuzla birlikte Hristiyanlara yardım etmesi ve İmparatorun da gitmesini emrettiğiniz o yere Kutsal Kabri (sancti sepulcri) özgürlüğüne kavuşturması için yolluyoruz. Bahsi geçen komutanımız ve krallığımızdaki diğer birçok asil kişinin haçı almış olduğunu ve haçlı seferini beklediğini size bildiriyorum. Bundan dolayı size yalvarıyoruz ve bize, doğudaki Hristiyanlara, bir mektup ve kutsanmışlığınızı, yollamanızı diliyoruz. Bu mektubu kaleme alan Ani'den sevgili Piskoposumuz David'in yazdıklarına kendi dudağınızdan dökülen sözcüklere inandığınız gibi inanın ve kutsal dualarınızda bizi de

²⁸ Latince: In eundem modum eisdem, usque : inclinati, rationabiles consuetudines vestras in regno Armenie a tempore felicitatis recordationis Sylvestri pape predecessoris nostri, et sancti Gregori catholici ejusdem regni. qui contemporanei extitisse dieuntur. obtentas et hactenus inviolabiliter observatas, que sanctorum Patrum regulis minime contradieunt et canonicis non obviant institutis, vobis et per vos eidem regno auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Dat, ut supra.

²⁹ Latince: Praelato Arimienorum qui «catholicos» nuncupabatur, ecclesiam Sancti Jacobi in Hierusalem et universas alias ecclesias quas in Syriae partibus obtinebat, confirmat. — catholicos Armeniorum. Justis petentium etc. —. Dat. Laterani, VIII idus martii, anno duodocimo.

akınızdan çıkarmayın. (Annales ecclesiastici, 1864-1883, XX, a. 1224 xvii–xviii, s. 483-484; Pertz & Rodenberg 1883, C. I, s. 178-179, no. 251)³⁰.

İvane'nin mektubu

Aziz Petrus'un tahtında oturan tüm Hristiyanların babası ve efendisini, itaatkâr hizmetkarınız tüm Bratia'nun ya da Armenia'nun komutanı ayaklarınıza kapanıp sizi selamlar. Benim durumumu soracak olursanız sizin kutsallığınız sayesinde iyiyim, siz kutsal efendimize hükümdarımızın, kralımızın öldüğünü sizin aziz lütfunuz ve kutsanmışlığınızla krallığa yeni bir hükümdar seçtiğimizi bildiriyorum. Damiata'daki elçinizin buyurduğu kutsal ve adil emriniz krala ve bana ulaştı; ancak maddi ve fiziksel kaynaklarımızla Hristiyanların yardımına gelmek ve Kutsal Kabri (Sancti Sepulcri) özgürlüğüne kavuşturmak için gururla silah ve atlarımızı hazırladığımız sırada Tatarlar bir haç taşıyarak topraklarımıza geldiler ve Hristiyanlık kisvesi altında bizi aldatarak altı bin insanımızı katlettiler. Ama onların gerçek Hristiyan olmadıklarını anladıktan sonra sizin merhametiniz ve kutsal haçın yardımıyla onlara karşı ayaklandık ve yaklaşık yirmi beş bin atlıyı öldürdük, bir kısmını esir aldık diğerlerini de topraklarımızdan sürdük, elçiniz aracılığıyla yapmamızı buyurduğunuz emrinizi yerine getiremememizin nedeni budur. Ama imparator ve Batı'daki diğer Hristiyanların Kutsal Kabri özgürlüğüne kavuşturmak için hazırlandıklarını öğrendiğimizden dolayı oldukça sevindik ve bu konu üzerine verdiğiniz emirleri aldığımızı bilmenizi, Hristiyanların yardımına gitmek için hazır olduğumuzu bilmenizi isteriz; ayrıca şahsım dilediğiniz zaman kırk bin askerle kutsal toprakların yardımına gelmek için hazırdır. Zira bildiğiniz gibi ben ve topraklarımızdaki birçok soylu baron haccı elimizde tutmaktayız. Bunun dışında sizden kutsallığınızı bizim ve topraklarımızın üzerine yollamanızı diliyoruz ki sizin azizliğinizle ve tanrının kutsal merhametiyle savaşabilelim. Sizin kutsal parçanızdan bize gönderecek olduğunuz sözlere inandığınız gibi bu mektubu yazan kutsal babamız ve piskoposumuz David'e de güvenin. Erkek kardeşimin oğlu olan yeğenim, on beş büyük şehrin efendisi Sanxa ayaklarınıza kapanıp bizi kutsamanızı diler (Annales ecclesiastici 1864-1883, XX, a. 1224 xix–xx, s. 484; Hon. III Reg. Lib VIII, 433; Pertz & Rodenberg 1883, C. I, s. 179-180, no. 252).³¹

³⁰Metni Latince'den Türkçeye çeviren Elif Buse Güven'e teşekkür ederim. Latincesi: Sanctissimo pape, patri ac domino omnium Christianorum, tenenti sedem beati Petri, Russutana humilis regina de Anegua, devota ancilla et filia sua, et inclinato capite ad pedes salutem. Spero in Domino, quod sicut estis magnus et excelsus, ita Dominus adimplebit desiderium et devotionem vestram, si propter litteras tibi missas es dulcis nobis et queris de statu nostro. Significamus sanctitati tue, quod frater meus rex Urgianorum mortuus est et regnum eius remansit mihi. Modo petimus benedictionem vestram super nos et super Christianos nobis subiectos. Pervenit ad nos magnum consilium tuum et mandatam per legatum, qui erat apud Damiatam, quod frater meus veniret in subsidium Christianorum, et ipse erat in proposito et apparatu veniendi; et si vos audistis, illi mali homines Tartari intraverunt terram nostram et multa damna intulerunt genti nostre, et interfecerunt sex milia de nostris et nos non cavebamus ab ipsis, quia credebamus eos Christianos esse; sed postea quam intelleximus eos non esse bonos Christianos, collectis viribus insurreximus in eos et interfecimus viginti quinque milia de illis et cepimus multos ex illis et reliquos fugavimus de terra nostra; et propter hoc remansit, quod non venimus ad mandatam legati. Quia vero modo intelleximus, quod imperator de mandato tuo nunc debet in Syriam transfretare ad liberationem Terre Sancte, plurimum gaudemus. Unde faciatis nos scire, quando transire debuerit imperator, et nos mittemus Iohannem comestabulum nostrum cum toto exercitu nostro in auxilium Christianorum et liberationem sancti sepulcri ad locum, quem mandaveritis ei venire. Et facimus vos scire, quod dictus comestabulus noster et quamplures alii nobiles de regno nostro acceperunt crucem et expectant passagium. Unde supplicamus tibi et petimus a sanctitate tua, quatinus tu mittas litteras et benedictionem tuam nobis Christianis, qui sumus in oriente. Latori presentium dilecto nostro David episcopo de Hani credas, tanquam ab ore nostro audires, et habeas nos recommendatos in orationibus tuis sanctis.

³¹Latincesi: Sanctissimo patri et domino totius Christianitatis, tenenti sedem beati Petri, Iohannes vester obediens, serviens comestabulus totius Bratie sive Armenie, salutem, capite inclinato usque ad pedes. Si vos queritis de statu meo, per vestram sanctam benedictionem bonus est status meus, et significo sanctitati vestre, quod dominus meus rex est mortuus, et cum sancta gratia et benedictione vestra nos elegimus alium in regem. Sanctum et iustum mandatam vestrum, quod legatus vester de

SUMMARY

The architectural patronage of the Mkhargrdzeli family sheds light on the ecclesial, political, and social milieu of medieval Anatolia and Caucasia. The figure of St Sylvester I depicted on the holiest walls of the churches of Akhtala (1205-1213) in Armenia, and of Ani St Gregorios of Tigran Honents (1215-1225) in Turkey, support the influence of the Pope in Anatolia and Caucasia. The presence of the only two depictions in the churches related to the Mkhargrdzeli family in the region must be clarified. Why is the Pope pictured on the holiest wall of the church? Georgians and Armenians, discouraged by the ineffectiveness of Byzantines in the region, searched for help to Rome, against the Hurazmians and Mongols.

Concurrently, the Pope in Rome tried to unite his enemies and friends under his Church, but although he had limited success in achieving his ambition, he had a significant impact on Armenians and Georgians as allies. The union of the Cilician Armenian Kingdom and Rome at the end of the twelfth century, despite continuing conflicts and short intervals in the thirteenth century, supported the role of the Pope in Anatolia and South Caucasia. But Georgians and Armenians, based on "documents" providing the right of the catholicos to St Georgios Lusarovic and his descendants, claimed authority in their respective churches. They accepted the superiority of Rome and, in return, received its support.

Although we cannot date the wall paintings of the churches of Ani St Gregorios of Tigran Honents in Turkey and Akhtala in Armenia precisely, we suggest that the depiction of Sylvester I in the apses is related to the efforts of Ivane Mkhargrdzeli, instead of Leo II, King of the Cilician Armenian Kingdom. They both reached out to receive the support of the Pope. But the churches in which Sylvester I is illustrated are related to the Mkhargrdzeli family and are decorated according to the Chalcedonian faith and to the iconography of Georgian saints.

In this context, the architectural patronage of the Mkhargrdzeli family gives insight into the conflicts and agreements of the period. As the letters of the Queen of Georgia, Atabeg Ivane, complement travelers' accounts, the depiction of Sylvester I must be the key bridge between eastern and western Christians against Muslims.

Damiata mandavit nobis, pervenit ad regem et ad me; sed cum prepararemus nos magnifice in armis et equis, victualibus et personis venire ad succursum Christianorum et liberationem sepulcri, Tartari, cruce precedente eos, intraverunt terram nostram et sic sub specie Christiane religionis deceperunt nos et usque ad sex milia interfecerunt de nostris. Sed postquam intelleximus eos non esse veros Christianos, nos cum gratia vestra et auxilio sancte crucis insurreximus in eos, et interfecimus de eis usque ad viginti quinque milia equitum, et quosdam ex ipsis cepimus aliosque fugavimus de finibus nostris, et ista fuit causa, quare non potuimus adimplere mandatum vestrum factum per legatum. Verum quia intelleximus, quod mandastis imperatori et ceteris Christianis de occidente, ut ad liberationem sancti sepulcri se debeant preparare, gavisi sumus quam plurimum, et scire vos volumus, quod cum super hoc receperimus vestrum mandatum, parati sumus cum toto exfortio nostro ad Christianorum subsidium proficisci; et ego in propria persona paratus sum in succursum Terre Sancte venire cum quadraginta milibus bellatorum, ubi vobis placuerit. Nam noveritis, quod ego et multi barones nobiles de terra nostra suscepimus crucem. De cetero rogamus sanctitatem vestram, quod mittatis benedictionem vestram super nos et terram nostram, ut cum benedictione vestra et gratia divina secure possimus prelia Domini preliari. Latori presentium David sancto patri et episcopo nostro credatis tanquam nobis in hiis, que ex parte nostra sanctitati vestre duxerit proponenda. Nepos meus filius fratris mei, Sanxa nomine, dominus quindecim magnarum civitatum, inclinato capite ad pedes postulat benedictionem vestram.

Makale Bilgileri

<i>Etik Kurul Kararı:</i>	Etik Kurul Kararından muaftır.
<i>Katılımcı Rızası:</i>	Katılımcı Yok.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
<i>Telif Hakları:</i>	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information

<i>Ethics Committee Approval:</i>	Exempt from the Ethics Committee Decision.
<i>Informed Consent:</i>	No participants.
<i>Financial Support:</i>	No financial support from any institution or project.
<i>Conflict of Interest:</i>	No conflict of interest.
<i>Copyrights:</i>	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

SEEHARD

KAYNAKÇA

- Agathangelos (1976). *History of the Armenians*. R. W. Thomson (Ed.), Albany: State University of New York Press.
- Annales ecclesiastici* (1864-1883). *Annales ecclesiastici Caesaris Baronii*. 37 cilt, C. Baronii, O. Raynaldus, J. Laderchii, A. Theiner (Ed.), Barri-Ducis: L. Guerin.
- Bedrosian, R. (1979). *The Turco-Mongol invasions and the lords of Armenian in the 13th-14th centuries*. PhD dissertation, New York: Columbia University.
- Bulia, M. & Janialia, M. (November 2016). Medieval art and modern approaches: a new look at the Akhtala paintings. *Convivium*, 3 içinde (s. 106-123). iss. supplementum.
- Donabédian, P. (2019). Ani multicultural milieu and new trends in Armenian architecture during Queen Tamar's period Z. Skhirtladze (Ed.), *Ani at the Crossroads. International Conference, Tbilissi, Université d'Etat I. Javakhishvili, 17-18 novembre 2017* içinde (s. 121-152). Tbilisi, Georgia: Université d'Etat Ivane Javakhishvili. halshs-02904993f
- Drambian, I. & Kotanjian, N. (1990). The frescoes in the church of St. Gregory the Illuminator founded by Tigran Honents in Ani, *Armenian Review*, 43, 4/172, 41-65.
- Eastmond, A. (2004). *Art and identity in thirteenth-century Byzantium: Hagia Sophia and the Empire of Trebizond*. Ashgate: Variorum.
- Garitte, G. (1946). *Documents pour l'étude du livre d'Agathange*. Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, Studi e Testi 127.
- Gül, M. (2018). *Ani Tigran Honents kilisesi duvar görselleri* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Hakobyan, Z. A. (2017). Фрески церкви Тиграна Оненца (св. Григория) (1215) в Ани. Конфессиональный аспект (The Frescoes of the Church of Tigran Honents (St. Gregory) (1215) in Ani: confessional aspect). *Actual problems of theory and history of art: collection of articles, Vol. 7* içinde (s. 269-279, 753-754). St. Petersburg: St. Petersburg Univ. Press. doi: 10.18688/aa177-2-27.
- Halfter, P. (1996). *Das Papsttum und die Armenier im frühen und hohen Mittelalter. von den ersten Kontakten bis zur Fixierung der Kirchenunion im Jahre 1198*. Köln: Böhlau.
- Halfter, P. (2006). Zum geschichtlichen Hintergrund des apokryphen Freundschaftspaktes zwischen Konstantin und Trdat, Grigor dem Erleuchter und Papst Silvester. *Le Muséon*, 119, 3-4, 399-428.
- Hautala, R. (Хаутала, Роман) (2015). От "Давида, Царя Индий" До "Ненавистного Плебса Сатаны. Антология Ранних Латинских Сведений О Татаро-Монголах ("David, King of the Indies" to "Detestable plebs of Satan": an anthology of early Latin information about the Tatar-Mongols). Kazan: Sh. Marjanu Institute of History of Arts.
- Hewsen, R. H. (2001). *Armenia: A historical atlas*. Chicago: University of Chicago Press.
- Honigman, E. (1970). *Bizans devletinin doğu sınırı*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kakovkin, A. Ia. (1983). The wall paintings of the Tigran Honents in Ani: the iconography programme and main concept. *Vestnik EGU* (Bulletin of Yerevan University), no. 2 (50), 106-114 (Rusça).
- Kartlis (2014). *Kartlis Tskhovreba a history of Georgia*. Tbilisi: Artanuji Publishing.
- Khalpaktchian, H. (1986). Le tombeau des Zakarides à Sanahin: Ensemble commémoratif original de l'Arménie du Moyen Age. *Armenian Studies in Memoriam Haïg Berberian* içinde (s. 357-374). Lisbon: Calouste Gulbenkian.
- Kirakos Gandzakets (1986). *Kirakos Gandzakets'i's history of the Armenians*. (R. Bedrosian, Çev.). New York: Sources of the Armenian Tradition.
- Kirion, B. (2005). *Akhtal'skii monastyr'*. Tbilisi.
- La Porta, S. (2012). The Kingdom and the Sultanate were conjoined: legitimizing land and power in Armenia during the 12th and early 13th centuries. *Revue des études arméniennes*, 34, 73-118.

- Lidov, A. (1991). *The mural paintings of Akhtala*, Nauka Publishers, Moscow.
- Lidov, A. (1998). Byzantine church decoration and the Great Schism of 1054. *Byzantion* 68, Nr. 2, 381-405.
- Macharashvili, T. (2003). *The Schism of 1054 and the Georgian Church*. Tbilisi. Historical Studies. (Gürcüce).
- Mahé, J. P. (2001) Le testament de Tigran Honenc': la fortune d'un marchand arménien d'Ani aux XIIe-XIIIe siècles, *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 145e année, N. 3, 1319-1342.
- Margaryan, H. (1994). Չարախանների ծագումը (The origin of the Zakaryans), *Patma- banasirakan Handes* (1-2), 156-170.
- Minorsky, V. (1953). *Studies in Caucasian history*. London: Taylor's Foreign Press.
- Muradian P. M. (Мурадян П. М.) (1985). Строительство и конфессия церкви Тиграна Оненца по памятникам эпиграфики // ИФЖ (The Building and the Confession of Tigran Honents's Church According to Epigraphy. *Istoriko-filologicheskii Zhurnal* (Historical-Philological Journal), № 4, 174-189.
- Mutafian, C. (2012). *L'Arménie du Levant (XIe–XIVe siècle)*, Vol. 1-2. Paris: Les Belles Lettres.
- Mutafian, C. (1993). *Le royaume arménien de Cilicie XIII–XIVe siècle*, Paris: CNRS Editions.
- Nersessian, S. Der (1973). Armenia and its divide history. *Byzantine and Armenian Studies*, tome I içinde (s. 291-308). Louvain: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Nersessian, S. Der (1966). Les portraits de Grégoire l'illuminateur dans l'art Byzantin. *Byzantion*, XXXVI, Universitaire de Belgique, 386-395.
- Ormanian, M. (1910). *L'Église arménienne*. Paris: Ernest Leroux.
- Özyurt Özcan, H. (2008). Tigran Honents (Aydınlatıcı Aziz Gregorios) kilisesinin freskoları ne kadar Bizans'lı?. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25/1, 163-186.
- Papashvili M., Karchava T., Tsitlanadze, T. & Kvachadze, B. (2019). Relations of Eastern Christians With Holy See – the Lyon Council of 1274 and Georgia. *Journal of the Belarusian State University. History*, 4, 83-94.
- Papashvili, M. (1995). *Relationship between Georgia and Rome*. Tbilisi. (Gürcüce)
- Pertz & Rodenberg (1883). *Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum romanorum selectae*. C. 1/ G. H. Pertz, C. Rodenberg (Ed.). Berolini: Monumenta Germaniae Historica.
- Registres de Grégoire IX (1907). *Les registres de Grégoire IX: recueil des bulles de ce pape publiées ou analysées d'après les manuscrits originaux des archives du Vatican*. C. 2, (4 Cilt, 1896-1955) / L. Auvray (Ed.). Paris: Albert Fontemoing.
- Richard, J. (1977). *La papauté et les missions d'Orient au Moyen-Âge (XIII-XIVème siècle)*. Rome: École Française de Rome.
- Rubruck (2010). *The mission of friar William of Rubruck: his journey to the court of the great khan Möngke 1253-1255*. P. Jackson, D. Morgan (Ed. ve çev.). London: The Hakluyt Society.
- Sarkissian, K. (1965). *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. London: S.P.C.K.
- Stopka, K. (2017). *Armenia Christiana, Armenian religious identity and the churches of Constantinople and Rome (4th-15th Century)*. (T. Baluk-Ulewiczowa Çev.). Krakow: Jagiellonian University Press.
- Tamarashvili, M. (1902). *The History of Catholicism among Georgians*. Tiflis: Siesta, reprint, Tbilisi, Siesta. (Gürcüce).
- Thierry, M. & Donabedian, P. (1987). *Les arts Arméniens*. Paris. Editions Citadelles.
- Thierry, N. & Thierry, M. (1993). *L'église Saint-Grégoire de Tigran Honenc' à Ani (1215)*, Peeters, Louvain, Paris.
- Toramanyan, T. (2011). *Saint Gregory the Illuminator (Tigran Honents) Church Complex of Ani*, Yerevan.
- Velmans, T. & Novello, A. A. (1996). *Mirroire de l'invisible, peintures murales et architecture de la Géorgie (VIe-XVe s.)*. Milano: Zodiaque, Editoriale Jaca Book.
- Vardan Arewelc'i (1989). *The historical compilation of Vardan Arewelc'i*. (R. W. Thomson, Çev.). *Dumbarton Oaks Papers*, 43, 125-226.